

a további hét szponzor által támogatott kiadványra jellemző az igényes, reprezentatív kivitelezés, a tartalom nem szenvedett pénzsűke miatt csorbát.

Nem feledkezhetünk el a példaértékű közgyűjteményi együttműködés felelősségéről sem, amely a kötet létrehozását jellemzi. A Győri Egyházmegyei Levéltár, a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára és Könyvtára, a Xántus János Múzeum Könyvtára, a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár anyaga és munkatársai szerepelnek, illetve lelkesen közreműködtek a kiadvány elkészítésében. Az sem véletlen, hogy a kötet Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója hathatós támogatását és szaktanácsadását élvezte.

A kötet borítóján fülszövegben a tanulmányok szerzőinek életpályájáról, szakmai tevékenységéről nyerhetünk információkat. Ez – úgy vélem – a kutatókat szintén segítheti a kapcsolat-teremtésben, konzultációban.

A recenzens a műben talált hibák, apró szerkesztéssel hiányosságok dacára – e mű jövődőlő használói, olvasói nevében is – egyértelműen elismeréssel és köszönettel tartozik mindazoknak, akik e kiadvány létrejöttét bármilyen formában segítették. A magyar helytörténeti irodalom egy újabb fontos művel gyarapodott, ezzel egyben követendő példát adva más megyék számára, ahol a levéltárak – jól tudjuk – hasonló kincsek őrizői. – A térkép és az egyéb térképészeti ábrázolási formák (földgömb, domborzati modell, perspektivikus tömbszelvény stb.), mint a környezeti realitás specifikus modelljei nagy hűséggel képeznek le bizonyos térbeli szerkezeteket és kapcsolatokat, meghatározó szerepet töltenek be mind a gyakorlati élet ezernyi területén, mind a tudományos megismerési folyamatában. Ugyanakkor a térképek különleges, értő szemmel könnyen szóra bírható források, hasznukat, értéküket a történeti, néprajzi, statisztikai kutatásokban sem győzzük eléggé hangsúlyozni.

PLIHÁL KATALIN

Зельдхейн-Деак, Жужанна: Роль немецкого посредничества в венгерской рецепции русской литературы (XIX век) [A német közvetítés szerepe az orosz irodalom magyar recepciójában]. Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik. Hrsg. Von P. THIERGEN. Band 46. München, 2004. Verlag Otto Sagner, 130 l.

A Bambergi Egyetem szlavisztikai tanszékének professzora, Peter Thiergen 1980 óta adja ki jeles szlavisták dolgozatait a „Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik” sorozatban. A szerzők közt szerepelnek német, orosz, cseh, lengyel, magyar, finn, szlovén és amerikai kutatók, s a kötetek tartalma is nagyon változatos. Irodalomtörténeti, irodalomelméleti, bibliográfiai, recepciótörténeti és nyelvészeti munkák követik egymást, van, amikor egy évben három kötet is megjelenik. A sorozatban két szerző képviseli a magyarországi szlavisztikát: Lőkös István az 1999-ben megjelent 36. kötetben (*Erlebnisse und Rezeption. Krležas Kerempuh-Balladen aus ungarischer Sicht*), D. Zöldhelyi Zsuzsa pedig a legutóbbi, azaz a 46. kötetben, magyar–orosz–német recepciótörténeti kérdések elemzésével.

A könyv az orosz irodalom 19. századi magyar befogadásának korszakait, s a német (ritkább esetben francia) közvetítés hatását mutatja be, igen alapos filológiai argumentációval, több évtizedes kutatási eredményekre támaszkodva. Maga a téma azért érdekes, mert a magyar irodalom a korábbi századok öröksége szerint mindig elsősorban Nyugatra tekintett, a nyugati hatások dominanciája volt a jellemző. A 19. században ez az egyirányúság változik, most már Kelet is érdekessé válik, de főként az orosz irodalom. Viszont az orosz irodalom – különös, de a magyar kultúra múltjából mégis érthető módon – először Nyugatról érkezik el hozzánk, vagyis kicsit Nyugat tükrében látjuk Keletet. Zöldhelyi Zsuzsa recepciótörténeti kutatásaiból összeállítható a kép, miként hatott a 19. századi magyar szellemi életre azoknak a német fordítóknak, kritikusoknak a tevékenysége, akik az orosz iro-

dalmat a saját kultúrájukkal igyekeztek megismertetni. Az ő nyomdokaikat követve fordult a magyar irodalomkritika s azután a szélesebb olvasói érdeklődés is az oroszok felé.

A kötetben a befogadás három fő korszakát ismerteti meg a szerző: a kezdeti időszak, az 1820–1840-es évek, a második korszak a század dereka, a harmadik pedig az 1870-es évektől kezdve a 19–20. század fordulójáig tart.

Az első korszakra kezdetben a kulturális és történeti kérdések iránti érdeklődés a jellemző. Karamzin történeti munkájának (*История Государства Российского* [Az Orosz Állam története]) német kiadására (1820–27) fölfigyelt a neves magyar történész, Horváth István, s ismertetést közölt róla a korszak egyik legrangosabb tudományos folyóiratában. Zöldhelyi Zsuzsa kiemeli Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor szerepét az első időszak orosz recepciójában: mindkettőn figyelemmel kísérték a kortárs orosz irodalmat – természetesen német közvetítés alapján. Kazinczy Gábor ismertette Odojevszkij és Puskin műveit (pl. *Pikk dáma*, *A kapitány lánya*, *Belkin elbeszélései*), valamint lefordította a *A lővés* című elbeszélést. Érdekes adat ebből a korszakból Bulgarin *Mazepa* c. regényének magyar fogadtatása: igaz, hogy csak néhány részlet jelent meg a műből az egyik irodalmi lapban, de ez azt jelzi, hogy a 19. század első felében a Mazepa-téma mennyire népszerű volt Európában: Byron elbeszélő költeménye, Puskin *Poltavája*, Rilejev *Konrad Wallenrođa*, Victor Hugo feldolgozása, Juliusz Słowacki *Mazepa*-drámája tanúsodik a felfokozott érdeklődésről.

Ugyancsak fontos észrevétele Zöldhelyi Zsuzsának a műfordítás problematikájának hasonlósága az 1830–40-es években az orosz és a magyar irodalomban: Toldy Ferenc elvei a műfordítás céljára és funkciójára vonatkozóan egybecsenenek Belinszkij 1836-ban megfogalmazott nézeteivel. Ennek oka a két kultúra nagyjából azonos fejlődési stádiumából következik: a nemzeti hagyományok számbavétele és a külföldi minták követésének kérdése a romantika eredetiség-programja nyomán vált fontossá mindegyik irodalomban, a magyarban például Kölcsey Ferenc tanulmányai foglalkoznak e témával 1825–26-ban.

A következő fejezet („Восприятие русской литературы в 1850–1860-е годы” [Az orosz irodalom fogadtatása az 1850–60-as években]) az orosz irodalom iránti érdeklődés kiszélesedését tárgyalja: a közvetítő nyelv még ekkor is elsősorban a német. Varnhagen von Ense, F. Bodenstedt, T. Opitz, W. Schott nevét említhetjük az orosz irodalom magyarországi befogadásának elősegítésében. Ekkor bontakozik ki Arany János munkássága, s különösen érdekes, hogy az orosz irodalom iránti érdeklődés éppen Arany baráti és ismeretségi körére jellemző, sőt, fia, Arany László is sokat tett az orosz irodalom megismertetésében. Verses regényéhez a mintát Puskin *Anyeginje* adta. Arany János két orosz elbeszélést is lefordított, Gogoltól a *A köpönyeg*, Vlagyimir Szollogubtól pedig a *Большой свет* (Nagyvilág) c. műveket, az 1851-ben megjelent *Russisches Leben und Dichten* (Leipzig) kötet alapján.

Ebben az időszakban jut el a magyar irodalom látókörébe Lermontov, két poemája 1855-ben magyarul is megjelenik (*Ismael bey*, *Hadschi Abrek*). Az orosz irodalomról és politikáról szóló információk Herzen tanulmányára („О развитии революционных идей в России” [A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban]) vezethetők vissza, ennek részletes feltárását Zöldhelyi Zsuzsa már az 1960-as évek elején elvégezte.

Külön ki kell emelnünk ebből a korszakból Puskin *Anyeginjének* első magyar fordítását (1866), illetve ennek részletes tárgyalását a kötetben. Az indítást ezúttal is a német közvetítés, nevezetesen Bodenstedt fordítása adta, de a magyar fordító, Bérczy Károly úgy döntött, hogy inkább az eredetiből ülteti át a verses regényt s rövid idő alatt megtanult oroszul. Bérczy lelkesedése és munkájának eredménye hosszú időre meghatározta a magyar irodalom Puskin-képét, s ezen belül is az *Anyegin* sajátos helyzetét: sikerült megteremtenie egy romantikus, finom árnyalatokban, hangulatokban gazdag nyelvet és stílust, amely ugyan nem mindig azonos Puskin világával, de nagyon beleillett a 19. század második felének magyar irodalmi kánonjába, ízlésvilágába. Ezzel is magyarázható, hogy Bérczy fordítása sokkal népszerűbb volt Magyarországon, mint Boden-

stedté Németországban. Zöldhelyi Zsuzsa rámutat azokra a pontokra, ahol Bérczy eltávolodik az eredeti szövegtől, de mégis, az egész művet tekintve szép és harmonikus fordítást hoz létre. Az *Anyegin* magyarországi népszerűségére jellemző, hogy a 20. században még három műfordítása jelent meg (Mészöly Gedeoné, Árpily Lajosé és Galgóczy Árpádé).

A harmadik korszak, az 1870-es évektől a század végéig terjedő időszak már sokkal bonyolultabb képet mutat az orosz irodalom és kultúra recepciójáról. A befogadást bizonyos mértékig meghatározzák a feszültebbé váló külpolitikai viszonyok, az orosz–török háború, a német–orosz, valamint az orosz–osztrák–magyar kapcsolatok ellenségessé válása. Emellett még két kulturális tényező is hozzájárult az Oroszországról kialakuló negatív képhez: a század második felének „izmusait” – pánszlávizmus, nihilizmus, abszolutizmus – a magyar publicisztika gyakran összemossa, s általánosságban Oroszországra vonatkoztatja, ezt a negatív képet pedig megerősítik az éppen ebben az időszakban magyarra fordított Gogol-művek, a *Revizor* és a *Holt lelkek*, valamint Csernisevszkij *Mit tegyünk* c. regénye.

Zöldhelyi Zsuzsa arra is rávilágít, hogy a magyar sajtóban a nihilizmusról kialakított képben szintén a német interpretáció játszott nagyobb szerepet. A korabeli francia elemzések ugyanis jóval enyhébb hangnemben ítélik meg ezt a szellemi irányzatot. A legnagyobb hatású lapok, mint a *Budapesti Szemle*, *Szépirodalmi Közöny*, *Pesti Napló*, kritikákat, ismertetéseket közölnek Csernisevszkij és Turgenyev regényeiről. Az *Apák és fiúk*, valamint az *Új föld* magyar fordítása azonos időben jelenik meg, bár a valóságban több mint másfél évtized választja el a két művet. Ilyen módon a nihilizmus témájához a magyar olvasók egyszerre kaptak koncentráltabb anyagot, s a két regény között is szervezettebb kapcsolatot tételtek föl.

Az 1880-as évektől kezdve változás figyelhető meg az orosz irodalom magyar recepciójában: intenzívebbé válnak a szellemi, kulturális kapcsolatok mind Nyugattal, mind Kelettel, oroszul is tudó műfordítók lépnek színre, s így eredetiből, közvetítő nyelv nélkül ültetik át ma-

gyarra Turgenyev, Tolsztoj és Dosztojevszkij műveit. Az 1880-as évek közepéig még Turgenyevé a vezető szerep a magyar olvasók körében, de hamarosan megváltozik ez is, ugyanis a nyugati recepcióban ekkor már Dosztojevszkij és Tolsztoj felé fordul az érdeklődés. Zöldhelyi Zsuzsa áttekintést ad a fordítások megjelenéséről, színvonaláról, majd ismerteti a korabeli kritikai fogadtatást. Rámutat azokra a sajátos magyar jelenségekre, amelyek a század utolsó évtizedeiben meghatározták az orosz irodalom befogadását: a magyar irodalomkritika akkori állapotára, a népmozzart irányzat, valamint a nyugati hatásokra, filozófiai és politikai nézetekre reflektáló modernebb szemlélet konfrontációjára. Ebből a korszakból egyebek közt Reviczky Gyula orosz tárgyú kritikáit elemzi a szerző, továbbá az orosz eredetiből fordító Szabó Endre tevékenységét, akinek komoly érdeme Dosztojevszkij regényeinek magyarra fordítása. Goncsarov és Tolsztoj magyar fogadtatásáról is érdekes képet tár elénk a kötet a korabeli újságcikkek és fordítások alapján.

A könyv függelékében Zöldhelyi Zsuzsa az orosz irodalom magyar recepciójának egy sajátos és nagyon érdekes esetét foglalja össze. A magyar regényirodalom egyik legnagyobb alakjának, Jókai Mórnak két alkotása is orosz témára épül. Az utópisztikus mű, *A jövő század regénye* (1874) cselekményének bizonyos színhelyei kapcsolódnak Oroszországhoz, a *Szabadság a hó alatt* (1879) című regény szüzséjét pedig a dekabrista mozgalom és Puskin életrajzának elemei adják. Zöldhelyi Zsuzsa korábbi kutatásai során, a két mű akadémiai kiadásának elkészítésekor föltárta azokat a külföldi, német és francia forrásokat, könyveket, lexikonokat, amelyekből Jókai az orosz kultúrára és történelemre vonatkozó ismereteit merítette. Ebben a tömör áttekintésben a dokumentum és a fikció, valóság és költészet (vagy Goethe nyomán „költészet és igazság”) sajátos keveredésére irányítja a figyelmet: hogyan alakítja át az író fantáziája a történelmi vagy geográfiai valóságot, miként közzelíti Puskin alakját, szabadságszeretétét Petőfiéhez, akinek szintén a „szabadság, szerelem” volt a credója.

Zöldhelyi Zsuzsa könyvéből a komparatiztika iránt érdeklődő kutató igen érdekes és részletes képet kaphat arról, hogy a 19. század folyamán, a pánszlávizmus kibontakozása miatti aggodalmak ellenére a soknemzetiségű Monarchiában a magyar kultúra legjobb képviselői mekkora érdeklődéssel fordultak a korabeli orosz irodalom felé. S bár időnként a politikai viszonyok alakulása befolyásolta a publicisztikát, a művészek, írók, költők, műfordítók a politikai körülményektől függetlenül, szuverén módon járultak hozzá egy nagy irodalom magyarországi befogadásának megalapozásához. Minderre visszatekintve elmondhatjuk, hogy a 19. század végén elindult az a folyamat, amelyet Németh László 1929-ben, a *Nyugat*-ban még óhajként fogalmazott meg:

„Talán épp az orosz hatás vonhatná a magyar irodalom fölé az örök problémáknak azt a kék egét, amely nélkül a nemzeti irodalom csak egy néptörzs irodalma lehet.”

DUKKON ÁGNES

Bibliographia Sociniana. A Bibliographical Reference Tool for the Study of Dutch Socinianism and Antitrinitarianism. Comp. by Philip KNIJFF, Sibbe Jan VISSER. Ed. by Piet VISSER. Hilversum, Amsterdam, 2004. Uitgeverij Verloren, Doopsgezinde Historische Kring, 313 l.

A másságot sokféleképpen lehet vállalni. Napjainkban ellátó rendszerek működnek a többségitől eltérő álláspontot képviselők érdekeinek védelmében, a társadalom jelentős része megértéssel és türelemmel viseltetik a kisebbségi nézeteket képviselők iránt. Sőt, talán már létezik „másság-üzlet” is: megéri „más”-nak kijelenteni magunkat, mert kedvezményekhez juthatunk. Más volt másnak lenni a 16. században, de sokan akkor is vállalták ezt. Az itáliai reformáció csaknem egész története a száműzetésben élő itáliai tudósok története (a klasszikus monográfiáktól (Merle d’Aubigné) a modernebb feldolgozásokig (Angela Bentigvolio) tanúsítják ezt). Ezek a nonkomformista gondolkodók sokszor

több országból is kényszerűségből továbbköltözve terjesztették nézeteiket, fogalmazták meg azokat a kérdéseket, amelyekre a választ sokszor maguk sem tudták, de a válaszok keresése sokakat késztetett arra, hogy új utakat keressen a teológiai és a filozófiai gondolkodásban.

Az antitrinitarizmus Miguel Servet *De Trinitatis erroribus libri septem* (Hagenau, 1531) című munkájával vált koherens teológiai rendszeré. 1546 körül a vicenzai colloquiumon (collegia Vicentina) ezek a tételek már jelentős részben elfogadtattak, részben vitattattak. Az itt aktív Lelio Sozzini azonban már egy év múlva elhagyni kényszerült Itáliát, Bázalban telepedett el, ahol barátira talált a francia humanista Sébastien Castellioiban, és honfitársaiban Celio Secondo Curioneban és Bernardino Ochinoiban. Ez volt a kezdet, és a svájci városokban (Genf, Bázal, Zürich) egyre többen szimpatizáltak nézeteikkel. Fausto Sozzini (1539–1604) Lelio Sozzini unokaöccse volt, ez utóbbi 1562-ben bekövetkezett halála után ő rendezte sajtó alá hagyatékát, majd az egy év múlva elhunyt Castellio több művét is. Fausto a lengyel antitrinitarizmus megalapozója 1579-ben utazott Krakkóba, és élete végéig Lengyelországban maradt. Halála után vált a lengyel „ecclesia minor” de facto sociniánussá.

Az első lengyel sociniánusok 1598-ban érkeztek Németalföldre (Christoph Ostorodt és Andrzej Woidowsky), megjelenésük, első teológiai vitáik azonnal heves reakciókat váltottak ki a leideni teológusokból és – nem mellesleg – a hatóságokból.

A bibliográfia bevezetője részletesen követi végig az antitrinitarizmus és a socinianizmus németalföldi történetét, a nevesebb művek megjelenését, a jelentősebb vitákat, bemutatva a pro és a contra szereplőit ezeknek a küzdelmeknek. A kötet azonban elsősorban bibliográfia, és nem a németalföldi socinianizmus történetének monografikus feldolgozása.

A kötet nagy erőnye a világos szerkezete. Az első fejezet a pre-sociniánus antitrinitarizmus műveinek németalföldi megjelenéseit veszi számba. Főként Sébastien Castellio műveit fordították flamandra és adták ki latinul (28 kiadás), de 10 kiadással szerepel Celio Secondo Curio-